

Apak, E. ve Apak, H. "Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Kadim Akademi SBD*, 4 (1) s. 1-15

Makale Türü / Article Type: Araştırma

Makale Başvuru Tarihi / Application Date: 25.02.2020

Makale Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.05.2020

Makale Yayın Tarihi / Publishing Date: 02.05.2020

YAŞLILARDA SOSYAL DIŞLANMA ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

DEVELOPING THE SOCIAL EXCLUSION SCALE IN THE ELDERLY: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Emrah APAK¹

Hıdır APAK²

ÖZ: Yaşlılık dönemi özelliklerinden kaynaklı olarak meydana gelen çok boyutlu sorunlardan bir tanesi sosyal dışlanmadır. Bu çalışma yaşlıların sosyal dışlanma süreçlerini anlamak için tasarlanmış "Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeği"nin geliştirilmesi amacıyla taşımaktadır. Çalışmaya 600 yaşlı birey dâhil edilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğinin saptanmasında açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri kullanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için kullanılan açımlayıcı faktör analizinden sonra 22 maddeden ve dört faktörden (maddi yoksunluk, enformel sosyal destekten yoksunluk, ulaşım ve finansal hizmetler, çevre dışlanması) oluşan bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans oranı %55.90'dır. Ölçekteki maddelerin faktör yükleri .54 ile .85 arasında değişim göstermektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin yeterli uyum indeksi değerlerine sahip olduğu doğrulanmıştır. Ölçeğin alt boyutlarının güvenilirlik katsayılarını belirlemek için hesaplanan Cronbach Alpha katsayıları .71 ile .89 arasında değişim göstermektedir. Tüm geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin sonucu olarak, Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeği'nin yaşlıların yaşadıkları sosyal dışlanmanın saptanmasında kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar sözcükler: Güvenirlik, geçerlilik, ölçek geliştirme, sosyal dışlanma, yaşlı

ABSTRACT: One of the multidimensional problems that arise from the characteristics of the old age period is social exclusion. This study aims to develop the "Social Exclusion Scale in the Elderly", which is designed to understand the social exclusion processes of the elderly. 600 elderly individuals were included in the study. Exploratory and confirmatory factor analyzes were used to determine the construct validity of the scale. After the exploratory factor analysis used to determine the construct validity of the scale, a structure consisting of 22 items and four factors (material deprivation, lack of informal social support, transportation and financial services, environmental exclusion) was obtained. The total variance rate explained by the scale is 55.90%. The factor loads of the items in the scale vary between .54 and .85. As a result of confirmatory factor analysis, it was confirmed that the scale has adequate fit indice values. Cronbach Alpha coefficients calculated to determine the reliability coefficients of the sub-dimensions of the scale vary between .71 and .89. As a result of all validity and reliability analysis, it was revealed that the Social Exclusion Scale in the Elderly is a valid and reliable measurement tool that can be used in determining the social exclusion experienced by the elderly.

Keywords: Reliability, validity, scale development, social exclusion, elderly

¹ Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID: [0000-0002-4392-6757](https://orcid.org/0000-0002-4392-6757), eapak@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sağlık Bil. Fak., ORCID: [0000-0002-2330-3093](https://orcid.org/0000-0002-2330-3093), hidirapak@gmail.com

1. GİRİŞ

Yaşlılık; beraberinde birçok farklılığı meydana getiren insan yaşamının son evresidir. Yaşlanma ile birlikte birçok psikolojik, fizyolojik ve sosyal sorun ortaya çıkmaktadır. Hem bireysel hem toplumsal yaşantı boyutlarında olumsuz etkileri bulunan bu sorunlar, yaşlıların yaşam kalitelerinde ve yaşam doyumlarında farklılaşmaya yol açmaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaşlı nüfusun giderek artıyor oluşu, yaşlılık döneminde yaşanan bireysel sorunlara ve bireysel sorunların yol açtığı daha farklı toplumsal sorunlara odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Yaşlılık dönemi özelliklerinden kaynaklı meydana gelen çok boyutlu özellikleri olan (Macleod, Ross, Sacker, Netuveli ve Windle, 2017) sorunlardan bir tanesi sosyal dışlanmadır.

Sosyal dışlanma 1990’ların ikinci yarısından itibaren tanımlama ve belirleme açısından; yani sosyal dışlanmanın kapsamı ve sosyal dışlanmaya yol açan faktörlerin belirlenmesi gibi noktalardan, odak noktası haline gelen bir kavramdır. Sosyal dışlanma ile mücadeleye yönelik politika geliştirmek amacıyla sosyal dışlanmanın nelere yol açtığı, varlığını ortaya koymak için hangi göstergelerin kullanılabilceği ve hangi faktörlerin onu etkileyeceğini anlama çalışmaları sürdürülmüştür (Jehoel-Gijsbers ve Vrooman, 2007). Güven’e (2009) göre sosyal dışlanma; sosyal bütünleşme ve sosyal entegrasyon kavramları ile zıt anlamlıdır. Dolayısıyla, sosyal dışlanma, bireyin sivil, politik, ekonomik, sosyal vatandaşlık haklarından mahrum olma/edilme veya bu haklardan yoksunluğu anlamına gelmektedir. Benzer bir tanım Avrupa Toplulukları Komisyonu’nun yayınladığı raporda da yer almaktadır. Bu rapora göre sosyal dışlanmanın kapsamında toplumun herkes için fırsat eşitliğini sağlaması yer almaktadır. İş yaşamı, eğitim, sağlık hizmetleri, adalet sistemi, haklar, karar alma ve katılım için fırsat eşitliği bunlardandır (European Commission, 2000; akt. Saraceno, 2001). Yani toplumun sunması gereken fırsat eşitliğinden bireylerin mahrum kalmasının sosyal dışlanma kavramını açıkladığı söylenebilir. Sosyal dışlanmanın karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olduğuna vurgu yapan Levitas ve arkadaşları (2007) sosyal dışlanmayı, kaynaklara, haklara, hizmetlere ulaşamama veya reddetme; ekonomik, sosyal, kültürel veya politik arenada toplumun çoğunluğunun erişebildiği normal ilişkiler ve etkinliklere katılamamak şeklinde tanımlamaktadır.

Genel anlamda bakıldığında, sosyal dışlanma ele alınırken, sosyal dışlanma kapsamına ekonomik ve toplumsal boyutların dâhil edildiği görülmektedir. Bu boyutlardan birincisi, Anglo-Amerikan yaklaşıma dayanan, daha çok sosyal dışlanmanın ekonomik ve yoksulluk ile ilişkili olan boyutudur. İkincisi ise Fransız sosyolojisindeki dışlanma kavramından temellenen, dışlanmanın toplumsal bütünleşme yönüne vurgu yapan boyuttur (Jehoel-Gijsbers ve Vrooman, 2007; Walsh, Scharf ve Keating, 2017). Morgan ve arkadaşlarının da (2007) belirttiği gibi sosyal dışlanma ile ilgili yapılan tanımlamalar genel olarak sosyal etkinliklere katılım eksikliğine vurgu yapmaktadırlar. Bu çalışmada da, literatürden yola çıkılarak, sosyal dışlanmanın her iki boyutu ele alınmıştır.

Sosyal dışlanmaya ilişkin yapılan çalışmalar yaşlı nüfus için de uyarlanmıştır. Yaşlı nüfus oranının artışı ile birlikte yaşa dayalı sosyal politika geliştirmenin önem kazanması yaşlıların dışlanmasına yönelik çalışmaları gündeme getirmiştir (Walsh vd., 2017). Dezavantajlı gruplardan biri olan yaşlıların yaşadığı fiziksel ve mental kısıtlılıklar sosyal dışlanmanın bu grupta daha

belirgin bir şekilde yaşanmasına sebep olabilmektedir (Danışoğlu, 2009). Kişiler yaşlandıkça sosyal dışlanma riski artmakta ve bu durum yaşlıların iyilik hali üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Sosyal dışlanma riski ayrıca, yaşam tatmininin düşmesine yol açmakta (Demir, 2018), yaşlılara sunulan sağlık hizmetlerini olumsuz anlamda etkilemektedir (Çunkuş, Taşdemir-Yiğitoğlu ve Akbaş, 2019). Genç ve Dalkılıç (2013) yaşlılarda sosyal dışlanmanın varlığına ilişkin yaptıkları çalışmada, yaşlıların sosyal dışlanma riskiyle karşılaştıklarına dair varsayımların geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar, özellikle yaşın artışı ile birlikte sosyal dışlanma ihtimalinin yükseldiğini de bulgulamışlardır. Bu durum, diğer yaş gruplarından farklı olarak, yaşlılarda sosyal dışlanma riskinin daha yüksek olduğunu ve ele alınması gereken konulardan birisi olduğunu göstermektedir. Ancak Yarbuğ'un (2019) Sakarya ilinde yaptığı nitel çalışmada, Sakarya'da var olan koruyucu aile yapısından dolayı yaşlıların henüz sosyal dışlanma riski yaşamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Son olarak, bazı durumlarda, yaşlı bireyler dışlanma mekanizmalarının etkilerine karşı daha fazla savunmasız konumda olurlar. Yaşlılıkla birlikte değişen konum, kötüleşen sağlık koşulları, sosyal destek ağlarının değişmesi ve azalan gelir gibi faktörler sosyal dışlanmaya maruz kalma ihtimalini artıran unsurlardır (Jehoel-Gijsbers ve Vrooman, 2007).

Literatürde sosyal dışlanmayı incelemek adına yaşlılarda sosyal dışlanmayı gösteren faktörler ve alanlar oluşturulmuştur. Bu alanlar oluşturulurken, yukarıda belirtilen sosyal dışlanmanın her iki boyutunun yani; Fransız sosyolojisine dayanan daha çok toplumsal bütünleşme yönü ile Anglo Sakson kültürüne dayanan ekonomik ve yoksulluk boyutunun birlikte (Walsh vd., 2017) ele alındığı görülmektedir. Yaşlılarda sosyal dışlanmayı gösteren faktörlere ilişkin Macleod ve arkadaşlarının (2017) yaptıkları çalışmada sosyal dışlanmayı üç farklı alana ayırmışlardır: *Hizmet sunumu ve erişimi, sivil katılım ve sosyal ilişkiler ve kaynaklardır*. Buna göre hizmet sunumu ve erişiminin içerisinde; temel hizmetlere erişim, sağlık hizmetleri, alışveriş imkânları, spor ve boş zaman imkânları yer almaktadır. Sivil katılım; kurumların etkinliklerine katılım, kültürel etkinliklere katılım ve gönüllülük çalışmalarına katılımı içermektedir. Sosyal ilişkiler ve kaynaklar ise; yalnız yaşama, dışarıda yaşayan çocuklarıyla iletişim, evlilik, yakın arkadaş, sosyal amaçla dışarı çıkma ve arkadaş ziyaretini kapsamaktadır. Bundan farklı olarak Scharf ve arkadaşları (2001) İngiltere'nin üç farklı şehrinde yaşayan yaşlılarla yaptıkları grup tartışmalarından elde ettikleri sonuçlara göre yaşlıların sosyal dışlanmasına ilişkin üç temel tema geliştirmişlerdir. Bunlar; istihdamın ötesinde katılım ve bütünleşme, mekânsal ayırım ve kurumsal geri çekilmedir. Benzer olarak, Barnes ve arkadaşları (2006), yaşlılarda sosyal dışlanma için 7 boyut oluşturmuşlardır: sosyal ilişkiler ve aile ilişkileri, kültürel ve boş zaman etkinlikleri, sivil katılım, temel hizmetler, çevre, finansal ürünler ve materyal ürünler. Walsh ve arkadaşlarının (2017) ise yaptıkları sistematik derlemede yaşlıların sosyal dışlanması ile ilgili alanların genel olarak; materyal ve finansal kaynaklar, sosyal ilişkiler, hizmetler, sivil katılım, çevre ve sosyo kültürel etkinliklerden dışlanma olduğunu belirtmişlerdir.

Sosyal dışlanma ile yaşlanma arasında etkileşimin bulunması, konu ile ilgili çalışmaların ve ölçümlerin yapılması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Yaşlıların yaşam kalitelerine etki edecek olan sosyal dışlanma mekanizmasının anlaşılması, ölçülmesi ve önlemlerin alınması bu açıdan önem arz etmektedir. Toplumun sunduğu hizmetlerden yararlanamamak anlamına gelen sosyal dışlanma kavramı, yaşlılar özelinde literatürde incelenmesine rağmen, Türkiye'de henüz konunun yeteri kadar ele alındığı söylenemez. Ayrıca Türkiye özelinde yapılan çalışmalara bakıldığında (Danışoğlu, 2009; Demir, 2018; Genç ve Dalkılıç, 2013; Yarbuğ, 2019), sosyal

dışlanmanın yaşlı bireyler özelinde ölçülmesi amacıyla ölçme aracı geliştirme çalışmasına da rastlanmamıştır. Bu nedenle yaşlı bireylere yönelik, sosyal dışlanmanın temel boyutları ele alınarak bir ölçme aracının geliştirilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada 60 yaş üstü bireylerin sosyal dışlanma düzeylerini ve sosyal dışlanmayı hangi alanlarda deneyimlediklerini ölçmeyi mümkün kılacak bir ölçme aracı geliştirmek amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Makalenin bu bölümünde ölçeğin geliştirilme süreci, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi açıklanmaktadır.

2.1. Ölçeğin Geliştirilme Süreci

Ölçeğin geliştirilme sürecinin ilk aşamasında sosyal dışlanma ve yaşlılarda sosyal dışlanma ile ilgili literatür taraması ve ölçekler taranmıştır (Barnes, Blom, Cox ve Lessof, 2006; Bayram, Aytaç, Aytaç, Sam ve Bilgel, 2012; Jehoel-Gijsbers ve Vrooman, 2007; Macleod vd., 2017; Scharf, Phillipson, Kingston ve Smith, 2001; Walsh vd., 2017). Literatür taraması sonucunda yaşlılarda sosyal dışlanmayı en iyi şekilde değerlendiren boyutlar belirlenmeye çalışılmış ve buna göre 60 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur.

İkinci aşamada taslak ölçek üzerinden ölçme aracının maddelerinin kapsamı, madde tutarlılığı ve ilgili olmayan maddelerin belirlenmesi için uzman görüşü alınmıştır (Krysik ve Finn, 2015; Judd vd., 1991'den akt. Balcı, 2013). Bu kapsamda psikoloji, sosyal hizmet ve sosyoloji alanlarında uzman 5 öğretim üyesine danışılmıştır. Bu uzmanların incelemesinden sonra, madde sayısı 48'e düşürülmüştür.

Üçüncü adımda, ölçeğin dil açısından anlaşılmasını sağlamak için bir Türk Dili ve Edebiyatı uzmanından görüş alınmıştır. Ölçek maddelerine, redaksiyonla ilgili sunulan görüşler doğrultusunda son hali verilmiştir. Son adımda ise ölçek maddeleri herhangi bir boyut altında olmadan karışık bir şekilde dizilmiş olup ölçeğin başına ölçek hakkında bilgilendirme eklenmiştir. Hazırlanan ölçek formu için Bingöl Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurul Başkanlığı'ndan (09/12/2019 tarih ve E.25011 sayılı karar) gerekli izin alınmıştır. Uygulamaya hazır olan taslak ölçeğe "Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeği (YSDÖ)" adı verilmiştir. Ölçeğin ön uygulamasının yapılması düşünülmüş ancak yaşlılara ulaşılabilirliğin zor olması nedeniyle ön uygulama yapılamamıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2019 yılı Ekim-Ocak ayları arasında Bingöl, Elazığ ve Diyarbakır'da yaşayan 60 yaş üzeri 600 yaşlıdan oluşmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmalarında örneklemin belirlenmesinde literatürde ölçek madde sayısının 10 katının uygun olacağı belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2002; Tavşancıl, 2014).

Yaşlılığın hangi yaşta başladığına dair net bir uzlaşma bulunmamaktadır. Farklı çalışmalarda 60 veya 65 yaşın genel olarak yaşlılığın başlangıcı kabul edildiği görülmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2015; Birleşmiş Milletler, 2017; TÜİK, 2019). Bu nedenle, Türkiye'deki

temel sosyal hizmet mevzuatından olan “Huzurevleri İle Huzurevi Yaşlı Bakım Ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği” nin 2. maddesinde 60 yaş üstü bireylerin huzurevine kabul edilmesinden yola çıkılarak, bu çalışmada örneklem grubu olarak 60 yaş üstü bireyler seçilmiştir. Ölçek çalışmasına katılan yaşlı bireylerin %47’si kadın, %53’ü erkektir. Yaşları 60 ile 88 arasında değişen yaşlı bireylerin yaş ortalaması 68’dir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Yaşlı bireylere öncelikle araştırmanın amacı ve gizlilik güvencesi konusunda bilgi verilmiştir. Ölçeğin uygulama aşamasında sosyal hizmet bölümü öğrencilerinden de ölçek formlarının katılımcılara ulaştırılması ve doldurulması konusunda destek alınmıştır. Araştırmada toplam 600 form kullanılmıştır. Eksik veya yanlış doldurulan 16 form veri setinden çıkartılmış ve kalan 584 form üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir.

Ölçek çalışma grubuna uygulandıktan sonra, değerlendirmelerin psikometrik özelliklerini ortaya çıkarmak için istatistiksel analizler yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde verilerin normal dağılıp dağılmadığına dikkat edilmiştir. Normallik dağılımı sonucunda maddelerin Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri -1.50 ile +1.50 arasında yer aldığı ve maddelerin normal dağıldığı tespit edilmiştir (Can, 2013).

Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile incelenmiştir. DFA’da modelin uygunluğunu test etmek için yaygın olarak Ki-Kare (χ^2), Kök Ortalama Kare Yaklaşım Hatası (RMSEA), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Artırmalı Uyum İndeksi (IFI), İyilik Uyum İndeksi (GFI) ve Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (AGFI) kullanılabilmektedir. Uyum indeksleri bağlamında RMSEA için .05 iyi uyum değeri ve CFI, IFI, AGFI ve GFI indeksleri için kabul edilebilir uyum değeri .90 ve iyi uyum değeri .95 ve üzeri olarak kabul edilmektedir (Bayram, 2016; Meydan ve Şeşen, 2011). DFA sonrası güvenilirlik için Cronbach-alpha değerlerine bakılmıştır. Araştırmanın verileri SPSS ve Amos yazılımları ile analize tabi tutulmuştur.

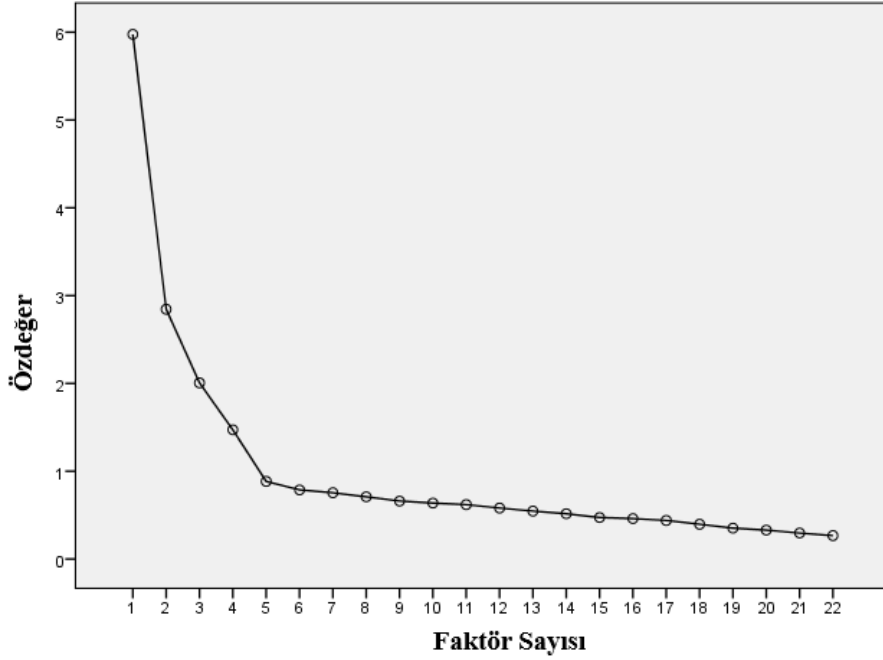
3. BULGULAR

Bu bölümde YSDÖ ile ilgili olarak yapılan AFA, DFA, güvenilirlik ve madde analizlerine ilişkin bulgulara yer verilecektir.

3.1. Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

YSDÖ için yapılan AFA’ya geçmeden önce Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testlerine bakılmıştır. Bu testler örneklemin faktör analizi için uygun olup olmadığının belirlenmesinde kullanılmaktadır (Bayram, 2016; Büyüköztürk, 2012). Ayrıca KMO’nun .80 ile .90 arasında olması değerlerin ‘iyi’ olduğunu göstermektedir (Field, 2009). Yapılan analizde KMO değerinin .88 ve Barlett testi χ^2 değeri ise 5259,337 ($p < .001$) olarak bulunmuştur. Böylelikle KMO değerinin ‘iyi’ ve Barlett Küresellik Testi sonucunun da anlamlı olduğu görülmektedir. Böylelikle KMO ve Barlett değerlerinin AFA için uygun olduğu tespit edilmiştir.

YSDÖ'nün faktör yapısının incelenmesinde maddelerin faktör yüklerinin .32 üzerinde olmasına ve iki farklı faktörde yeterli yük değerine sahip olan maddelerde ise aradaki farkın minimum .10 olmasına dikkat edilmiştir (Büyüköztürk, 2012). Bu değerler bağlamında ölçek sorularından 16 madde binişik ve 10 madde faktör yükü düşük olduğu için toplamda 26 madde çıkarılmış ve 22 maddelik form elde edilmiştir. Ölçeğin faktör yapısını gösteren yamaç grafiği, Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Ölçeğin Yamaç Grafiği

Grafikte özdeğeri gösteren noktalar arasındaki kırılmalar faktörleri ifade etmektedirler (Büyüköztürk, 2012). Ölçeğin yamaç grafiği incelendiğinde özdeğer ivmesinin dördüncü faktörden sonra azalarak yatay konuma geldiği ve doğrusal olarak uzandığı görülmektedir. Böylelikle grafiğe bakıldığında ölçeğin 4 faktörlü olduğu ifade edilebilir.

AFA'da ayrıca değişken kümelerin tanımlanmasında ve yorumlanabilirliğin artmasında faktör döndürme işlemi yapılmaktadır. İstatistiksel anlamda faktörlerin birbirlerinden bağımsız olması durumunda Varimax dik döndürme yöntemi kullanılmaktadır (DeVellis, 2014). Bu çalışmada da Varimax dik döndürme yöntemi kullanılmış ve ölçek maddelerinin faktör yükleri Tablo 1'de verilmiştir.

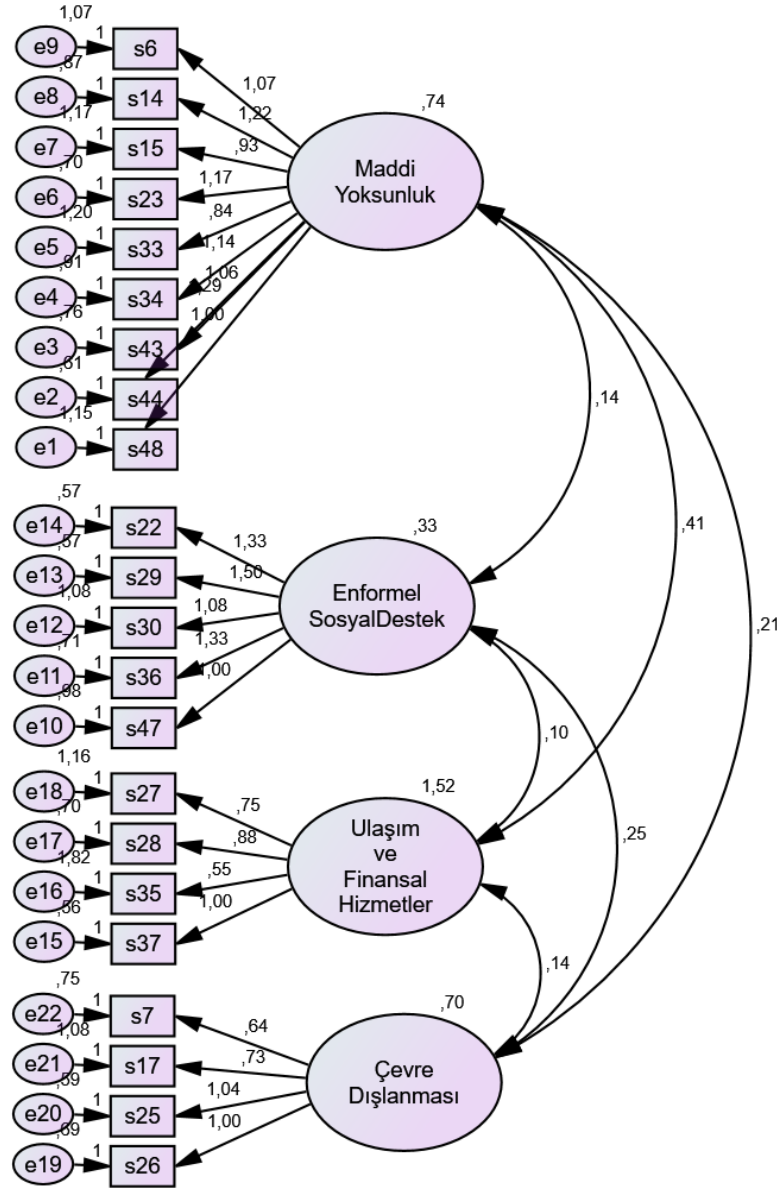
Tablo 1: YSDÖ Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Maddi yoksunluk	Enformel sosyal destekten yoksunluk	Ulaşım ve finansal hizmetler	Çevre dışlanması
Ay sonunu getirmekte zorlanıyoruz.	.85			
Aniden ortaya çıkan masraflarla baş etmek zordur.	.79			
Eve et, balık, tavuk gibi gıda maddelerini almak zordur.	.77			
Özel sağlık hizmeti (özel hastane) masraflarını ödemek benim için zordur.	.76			
Maddi durumum hakkında endişelenirim.	.75			
Borçlarımı ödemek benim için zordur.	.67			
Borç para bulmakta zorluk çekerim.	.66			
Buzdolabı, TV, çamaşır makinesi eskিয়েince kolayca yenisini alırım.(R)	.63			
Evin yeterince ısınması ile ilgili sorun yaşıyorum.	.54			
Herhangi bir sorunum olduğunda arkadaşlarım yardımına koşmazlar.		.77		
Herhangi bir sorunum olduğunda yakın akrabalarım yardımına koşmazlar.		.76		
İhtiyacım olduğunda çevredeki/muhitteki insanlar yardımına gelmezler.		.73		
Hastalandığımda ziyaretime kimse gelmez.		.64		
Sırlarımı paylaşabileceğim arkadaşlarım yoktur.		.59		
ATM'den (Bankamatik) veya postaneden para çekmek benim için zordur.			.83	
Bankada hesap veya birikim ile ilgili işlemler yapmak benim için zordur.			.78	
İstediğim yere rahatlıkla tek başıma ulaşım sağlamak zorluk çekiyorum.			.76	
Gece sokakta tek başıma rahatça yürüyemem.			.64	
Yaşadığım çevrede/muhitte gürültü vardır.			.78	
Yaşadığım muhitte/mahallede olaylar çıkar.			.74	
Yaşadığım çevre/muhit kirlidir.			.73	
Yaşadığım çevrede/muhitte kendimi güvende hissetmem.			.54	
Özdeğer	5.97	2.85	2.01	1.47
Varyans %	27.16	12.93	9.12	6.69

AFA sonucunda 22 madde ve dört boyut oluşmuştur. Bu çalışmada mevcut literatürden yararlanılarak “Maddi Yoksunluk” (Barnes vd., 2006; Walsh vd., 2017; Jehoel-Gijsbers ve Vrooman, 2007), “Sosyal Destek” (Macleod vd., 2017; Barnes vd., 2006; Walsh vd., 2017; Jehoel-Gijsbers ve Vrooman, 2007) “Ulaşım ve Finansal Hizmetler” (Barnes vd., 2006; Walsh vd., 2017), “Finansal Hizmetler” (Barnes vd., 2006; Walsh vd., 2017) ve “Çevre Dışlanması” (Scharf vd., 2001; Barnes vd., 2006; Walsh vd., 2017) boyutları sosyal dışlanmanın boyutları olarak ele alınmıştır. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans oranı %55,90 olarak tespit edilmiştir. Maddelerin faktör yük değerleri ise .54-.85 arasında değişmektedir.

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

AFA sonucunda oluşan 22 madde ve dört boyuta DFA uygulanmıştır. Birinci düzey DFA sonuçları Şekil 2’de verilmiştir. DFA sonucunda herhangi bir modifikasyon yapılmamıştır. DFA’da ölçeğin geçerliliğini ortaya koymak üzere çeşitli uyum indeksleri (χ^2 , IFI, CFI, GFI, AGFI, RMSEA vb.) kullanılabilir (Bayram, 2016).

Şekil 2: Ölçeğin DFA Verileri

Kabul edilebilir uyum indeksleri bağlamında (Bayram, 2016; Meydan ve Şeşen, 2011) ölçeğin uyum indekslerinin anlamlı ($\chi^2/sd = 2.441, p=.00$) ve kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (RMSEA=.050, CFI=.94, IFI=.94, AGFI=.91 ve GFI=.93).

3.3. Güvenirliğe İlişkin Bulgular

YSDÖ'nün güvenirlilik analizinde Cronbach-alpha iç tutarlılık katsayısı değerine bakılmıştır. Ölçeğin toplamının Cronbach-alpha güvenirlilik katsayısı .86 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2: Ölçeğin Güvenirlilik Analizi

Yaşlılarda Sosyal Dışlanma	Cronbach Alpha
Maddi yoksunluk	.89
Enformel sosyal destekten yoksunluk	.76
Ulaşım ve finansal hizmetler	.78
Çevre dışlanması	.71
YSDÖ Toplam	.86

Ölçeklerde önerilen Cronbach-alpha iç tutarlılık katsayıları; .60 ve altı kabul edilemez, .60 ve .65 aralığı istenilen düzey değil, .65 ve .70 aralığı kabul edilebilir, .70 ve .80 arası kayda değer, .80 ve .90 aralığı çok iyi ve .90 ve üstü ise mükemmel şeklindedir (DeVellis, 2014: 109). YSDÖ için maddi yoksunluk alt boyutu için Cronbach- alpha .89, enformel sosyal destekten yoksunluk alt boyutu için .76, ulaşım ve finansal hizmetler alt boyutu için .78 ve çevre dışlanması .71'dir. Buna göre uyarlanan ölçeğin güvenirliliğinin istenilen düzeyde olduğu ifade edilebilir. Bu sonuçla ölçeğin 22 madde için güvenirliliğinin sağlandığı söylenebilir.

3.4. Madde Analizi

3.4.1. Alt-Üst Grup Ortalama Farklarına Dayalı Madde Analizi

YSDÖ'de yer alan maddelerin ayırt edicilik düzeylerini belirlemek ve toplam puanı yordama gücünü saptamak amacıyla madde analizi yapılmıştır. Bu kapsamda %27'lik alt-üst grup karşılaştırmaları ve düzeltilmiş madde toplam korelasyonu hesaplanmıştır. Bu bölümde katılımcıların toplam puanlarına göre en yüksekte en düşüğe sıralanarak en üst ve en alttan %27'lik grup alınmıştır. 22 maddelik ölçeğe ilişkin verilerin analizinde alt ve üst grupların birbirinden bağımsız olması nedeniyle, bağımsız gruplar için t-testi kullanılmıştır. Madde toplam korelasyonunun hesaplanmasında Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu kullanılmıştır. %27'lik alt üst grup karşılaştırmalarında ise bağımsız gruplar t-testinden yararlanılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: YSD Ölçeğindeki her maddeye ilişkin alt ve üst grup ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları

Madde	Madde Toplam Korelasyonu	Grup	X	t	p	Madde	Madde Toplam Korelasyonu	Grup	X	t	p
s6	.61	A	1.72	19.07	.000	s29	.43	A	1.52	10.81	.000
		Ü	3.94					Ü	2.83		
s7	.29	A	1.74	7.18	.000	s30	.36	A	1.79	8.91	.000
		Ü	2.56					Ü	2.94		
s14	.64	A	1.71	22.49	.000	s33	.56	A	1.64	15.62	.000
		Ü	4.15					Ü	3.60		
s15	.51	A	2.58	13.88	.000	s34	.57	A	2.43	17.18	.000
		Ü	4.43					Ü	4.55		
s17	.35	A	1.51	8.99	.000	s35	.33	A	2.18	8.42	.000
		Ü	2.66					Ü	3.51		
s22	.38	A	1.48	8.46	.000	s36	.41	A	1.55	10.69	.000
		Ü	2.49					Ü	2.79		
s23	.66	A	1.64	22.41	.000	s37	.45	A	2.98	10.56	.000
		Ü	4.00					Ü	4.56		
s25	.39	A	1.95	9.71	.000	s43	.55	A	2.73	14.80	.000
		Ü	3.14					Ü	4.54		
s26	.43	A	1.78	10.60	.000	s44	.64	A	1.89	21.74	.000
		Ü	3.06					Ü	4.24		
s27	.46	A	2.31	11.58	.000	s47	.31	A	1.49	7.26	.000
		Ü	3.98					Ü	2.39		
s28	.44	A	3.02	11.96	.000	s48	.57	A	1.85	15.57	.000
		Ü	4.66					Ü	3.84		

Anlamlılık düzeyi: $p < .001$ (A: Alt Grup, N=157; Ü: Üst Grup, N=157)

Yapılan analiz sonucunda her bir maddenin üst ve alt gruplardaki puanlarının $p < .001$ anlamlılık düzeyinde bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bu bulgu ile ölçeğin olumlu puana sahip olanları ile olumsuz puanlara sahip olanları ayırt edebilme konusunda yeterli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca %27'lik alt-üst grup karşılaştırmaları ve madde toplam korelasyonuna ilişkin ölçütler doğrultusunda değerlendirildiğinde, YSDÖ'de yer alan maddelerin tamamının ayırt edici olduğu söylenebilir.

3.4.2. Madde Toplam Korelasyon Analizi

YDSÖ incelendiğinde maddelerin madde toplam korelasyon değerlerinin .30 ile .66 arasında değiştiği görülmektedir. Madde toplam korelasyon değerlerinin .30 ve üzeri olması ölçek maddelerini, ölçeğin özelliğini ayırt etme açısından yeterli olduğu ifade edilebilir (Büyüköztürk, 2012). Buna ek olarak maddelerin her birinin toplam ölçek puanıyla arasındaki korelasyon da incelenmiş, bütün maddelerin ölçeğin toplam puanıyla ilişkisine bakıldığında korelasyon değerlerinin .33 ile .70 ($p<.001$) arasında değiştiği görülmüştür.

3.4. YSDÖ Puanlanması ve Değerlendirilmesi

YSDÖ toplam 22 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin çevre dışlanması ile ulaşım ve finansal hizmetler alt boyutlarında 4'er madde; enformel sosyal destekten yoksunluk boyutunda 5 madde ve maddi yoksunluk alt boyutunda ise 9 madde bulunmaktadır.

Yaşlıların ölçekteki her bir maddeye katılma düzeylerinin belirlenmesinde Hiçbir zaman (1), Nadiren (2), Bazen (3), Genellikle (4) ve Her zaman (5) şeklinde beşli likert tipi bir derecelendirme ölçeği kullanılmıştır (Ek-1). Maddelerin 21'i olumlu, 1'i olumsuz olarak yazılmıştır. 14. madde olumsuz madde olup tersten hesaplanmaktadır. Ters çevirme işlemi tamamlandıktan sonra 1, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 14 ve 16. soruların toplamı "maddi yoksunluk" alt boyutunu, 2, 8, 15, 17, 19. soruların toplamı "enformel sosyal destek" alt boyutunu, 6, 13, 20, 21. soruların toplamı "ulaşım ve finansal hizmetler" alt boyutunu ve 3, 10, 18 ve 22. soruların toplam puanı "çevre dışlanması" alt boyutunu ölçmektedir. Bununla birlikte dört alt boyutun toplamı "yaşlılarda sosyal dışlanma toplam puanını" vermektedir. Puan arttıkça yaşlılarda sosyal dışlanma da artmaktadır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada 60 yaş üstü yaşlı bireylerin sosyal dışlanma durumlarını ölçmeyi mümkün kılan YSDÖ'nün geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Literatürde sosyal dışlanmayı incelemek adına yaşlılarda sosyal dışlanmayı gösteren faktörler ve alanlar oluşturulmuştur. Bu alanlar oluşturulurken, sosyal dışlanmanın Fransız sosyolojisine dayanan daha çok toplumsal bütünleşme yönü ile Anglo-Sakson kültürüne dayanan ekonomik ve yoksulluk boyutunun birlikte (Walsh vd., 2017) ele alındığı görülmektedir. Yaşlılarda sosyal dışlanmayı gösteren faktörlere ilişkin Macleod ve arkadaşları (2017), yaptıkları çalışmada sosyal dışlanmayı üç farklı alana ayırmışlardır: Hizmet sunumu ve erişimi, sivil katılım ve sosyal ilişkiler ve kaynaklardır. Buna göre hizmet sunumu ve erişiminin içerisinde; temel hizmetlere erişim, sağlık hizmetleri, alışveriş imkânları, spor ve boş zaman imkânları yer almaktadır. Sivil katılım; kurumların etkinliklerine katılım, kültürel etkinliklere katılım ve gönüllülük çalışmalarına katılımı içermektedir. Sosyal ilişkiler ve kaynaklar ise; yalnız yaşama, dışarıda yaşayan çocuklarıyla iletişim, evlilik, yakın arkadaş, sosyal amaçla dışarı çıkma ve arkadaş ziyaretini kapsamaktadır. Bundan farklı olarak İngiltere'nin üç farklı şehrinde yaşayan yaşlılarla yapılan (Scharf vd., 2001) ve grup tartışmalarından elde edilen sonuçlara göre yaşlıların sosyal dışlanmasına ilişkin üç temel tema geliştirilmiştir. Bunlar; istihdamın ötesinde katılım ve bütünleşme, mekânsal ayırım ve kurumsal geri çekilmedir. Benzer olarak başka bir çalışmada (Barnes vd., 2006), yaşlılarda sosyal dışlanma için 7 boyut oluşturulmuştur: sosyal ilişkiler ve aile ilişkileri, kültürel ve boş zaman etkinlikleri, sivil katılım, temel hizmetler, çevre, finansal ürünler ve materyal ürünler.

Yapılan araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, çalışma yalnızca belli illerde (Bingöl, Elazığ ve Diyarbakır) yürütülmüştür. Türkiye'deki yaşlı popülasyona uygulanmak üzere geliştirilen bu ölçeğin yalnızca bu illerden örneklem seçimi yapılarak uygulanması araştırmanın sınırlılıklarından birisidir. Ayrıca, örneklem grubunun, söz konusu illerde olmasından dolayı Türkçe'ye hâkimiyetlerinin yeterli düzeyde olmaması da (araştırmacı ve anketörlerin gözlemleri yoluyla) araştırma yürütülürken karşılaşılan sınırlılıklardan birisi olmuştur. Ön uygulamanın yapılamaması ve AFA-DFA analizleri için farklı örneklem gruplarının seçilememesi de araştırmanın sınırlılıklarındandır. Ayrıca ölçeğin uyum geçerliliği de yaşlılarda sosyal dışlanmayı ölçebilecek bir ölçek bulunmadığından yapılamamıştır. Bu durum da araştırmanın başka bir sınırlılığıdır.

Araştırmanın sonuçları, ölçeğin yapılan analizler bağlamında uygulanabilir olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma bir ölçek geliştirme çalışması olduğundan yaşlı bireylerde sosyal dışlanmayı etkileyen diğer unsurlara bakılmamıştır. Yapılacak çalışmalarda yaşlılarda sosyal dışlanma çeşitli değişkenlerle ele alınabilir. Ayrıca söz konusu ölçme aracı yaşlılara yönelik çeşitli müdahaleler ile bütünleştirilerek öntest-sontest çalışmaları ile kullanılabilir ve kanıta dayalı uygulamaya yönelik veriler sunabilir.

KAYNAKLAR / REFERENCES

- Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler* (10. b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Barnes, M., Blom, A., Cox, K., & Lessof, C. (2006). *The social exclusion of older people: Evidence from the first wave of the English Longitudinal Study of Ageing (ELSA) Final Report*. London: SEU/OPDM.
- Bayram, N., Aytaç, S., Aytaç, M., Sam, N., & Bilgel, N. (2012). Poverty, social exclusion, and life satisfaction: A study from Turkey. *Journal of Poverty*, 16(4), 375-391.
- Bayram, N. (2016). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Amos uygulamaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32, 470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2013). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çunkuş, N., Taşdemir-Yiğitoğlu, G., & Akbaş, E. (2019). Yaşlılık ve toplumsal dışlanma. *Geriatric Bilimler Dergisi*, 2(2), 58-67.
- Danışoğlu, E. (2009). Yaşlılık ve sosyal dışlanma/dışlama. *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009* (s. 79-84) içinde. Ankara.
- Demir, A. (2018). *Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın yaşlıların yaşam tatmini üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DeVellis, R. F. (2014). *Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar* (T. Totan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS: And sex and drugs and Rock 'N' Roll*. London: Sage publications.
- Genç, Y. & Dalkılıç, P. (2013). Yaşlıların sosyal dışlanma sendromu ve toplumsal beklentileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 461-482.
- Güven, K. (2009). Sosyal dışlanmışlık karşısında hukukun aldığı tedbirler. *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009* (s. 7-18) içinde. Ankara.
- Huzurevleri İle Huzurevi Yaşlı Bakım Ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.4414&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>. Erişim Tarihi: 19.04.2020.

- Jehoel-Gijsbers, G., & Vrooman, C. (2007). *Explaining social exclusion a theoretical model tested in the Netherlands*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research.
- Krysiak, J. L., & Finn, J. (2015). *Etkili uygulama için sosyal hizmet araştırması*. (E. Erbay, Çev.) Ankara: Nika Yayıncılık.
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E., & Patsion, D. (2007). *The multi-dimensional analysis of social exclusion*. Bristol: Department of sociology and school for social policy, University of Bristol.
- Macleod, C. A., Ross, A., Sacker, A., Netuveli, G., & Windle, G. (2017). Re-thinking social exclusion in later life: A case for a new framework for measurement. *Ageing and Society*, 39(1), 74-111.
- Meydan, H. C. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Morgan, C., Burns, T., Fitzpatrick, R., Pinfold, V., & Priebe, S. (2007). Social exclusion and mental health: conceptual and methodological review. *The British Journal of Psychiatry*, 191(6), 477-483.
- Saraceno, C. (2001). *Social exclusion: cultural roots and diversities of a popular concept*. Conference on Social Exclusions and Children. Paper presented at the conference on 'Social Exclusion and Children', Institute for Child and Family Policy, Columbia University, 3-4 May 2001.
- Scharf, T., Phillipson, C., Kingston, P., & Smith, A. E. (2001). Social exclusion and older people: exploring the connections. *Education and Ageing*, 16(3), 303-320.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- UN (United Nations). (2013). *World Population Ageing*, New York: United Nations.
- Walsh, K., Scharf, T., & Keating, N. (2017). Social exclusion of older persons: A scoping review and conceptual framework. *European Journal of Ageing*, 14(1), 81-98.
- WHO (World Health Organization). (2015). *World Report on Ageing and Health*, Luxemburg.
- Yarbuğ, B. (2019). *Yaşlıların sosyal dışlanması: Sakarya/Adapazarı İlçesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EK 1: Yaşlılarda Sosyal Dışlanma Ölçeği (YSDÖ)

Aşağıdaki ifadelerin her birinin karşısına katılma derecenizi belirtiniz.		Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Genellikle	Her Zaman
1	Maddi durumum hakkında endişelenirim.	1	2	3	4	5
2	Herhangi bir sorunum olduğunda yakın akrabalarım yardımımıza koşmazlar.	1	2	3	4	5
3	Yaşadığım muhitte/mahallede olaylar çıkar.	1	2	3	4	5
4	Aniden ortaya çıkan masraflarla baş etmek zordur.	1	2	3	4	5
5	Ay sonunu getirmekte zorlanıyoruz.	1	2	3	4	5
6	İstedğim yere rahatlıkla tek başıma ulaşım sağlamakta zorluk çekiyorum.	1	2	3	4	5
7	Eve et, balık, tavuk gibi gıda maddelerini almak zordur.	1	2	3	4	5
8	Herhangi bir sorunum olduğunda arkadaşlarım yardımımıza koşmazlar.	1	2	3	4	5
9	Özel sağlık hizmeti (özel hastane) masraflarını ödemek benim için zordur.	1	2	3	4	5
10	Yaşadığım çevrede/muhitte kendimi güvende hissetmem.	1	2	3	4	5
11	Borçlarımı ödemek benim için zordur.	1	2	3	4	5
12	Borç para bulmakta zorluk çekerim.	1	2	3	4	5
13	Bankada hesap veya birikim ile ilgili işlemler yapmak benim için zordur.	1	2	3	4	5
14	Buzdolabı, TV, çamaşır makinesi eskiyince kolayca yenisini alırım. (R)	1	2	3	4	5
15	Sırlarımı paylaşabileceğim arkadaşlarım yoktur.	1	2	3	4	5
16	Evin yeterince ısınması ile ilgili sorun yaşarım.	1	2	3	4	5
17	İhtiyacım olduğunda çevredeki/muhitteki insanlar yardımımıza gelmezler.	1	2	3	4	5
18	Yaşadığım çevrede/muhitte gürültü vardır.	1	2	3	4	5
19	Hastalandığımda ziyaretime kimse gelmez.	1	2	3	4	5
20	Gece sokakta tek başıma rahatça yürüyemem.	1	2	3	4	5
21	ATM'den (Bankamatik) veya postaneden para çekmek benim için zordur.	1	2	3	4	5
22	Yaşadığım çevre/muhit kirlidir.	1	2	3	4	5